

informacji i rozumienia informacji na rynku usług finansowych), a także instytucję prawną „tajemniczego klienta” (*mystery shopper*).

Na szczególną uwagę i docenienie w przypadku recenzowanej monografii zasługuje obszerna bibliografia składająca się z zebranej w różnych źródłach artykułów naukowych w języku polskim i angielskim, aktów prawnych, wyroków i orzeczeń sądowych. W końcowej części monografii zaprezentowano trafne propozycje *de lege ferenda*, których efektem miałyby być bardziej skuteczne zapobieganie w przyszłości nieodpowiedzialnej sprzedaży produktów finansowych konsumentom. Walka z missellingiem staje się bowiem ważnym elementem nowego, pokryzysowego paradygmatu regulacyjno-nadzorczego na rynku usług finansowych.

Krzysztof Waliszewski

krzysztof.waliszewski@ue.poznan.pl

<https://orcid.org/0000-0003-4239-5875>

- Chłopecki, A. (2016). Obowiązki informacyjne w umowie ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym – modele ochrony i kierunki ich rozwoju. *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 3: 81–91.
- Cichorska, J. (2017). Misselling, czyli sprzedaż niepotrzebnych instrumentów finansowych i jej skutki: stan prawny w Polsce i Wielkiej Brytanii. *Rozprawy Ubezpieczeniowe* 24: 18–34.
- Czajkowska, A. (2018). Analiza wymagań i potrzeb klienta w świetle ustawy o dystrybucji ubezpieczeń – zarys procesu. *Wiadomości Ubezpieczeniowe* 4: 17–35.
- Czechowska, I.D., Waliszewski, K. (2018). Misselling in finance as an effect of excessive concentration on sales. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie* 19(1,1):19–31.
- Kawiński, M. (2015). Nietrafiona sprzedaż a otoczenie regulacyjne pośrednictwa ubezpieczeniowego w Polsce – wybrane rozwiązania. *Studia Oeconomica Posnaniensia* 3: 102–121.
- Nizioł, K. (2019). Rola pośrednika i doradcy finansowego w ochronie konsumenta przed missellingiem usług finansowych (ze szczególnym uwzględnieniem etyki wykonywanego zawodu). *Przedsiębiorczość i Zarządzanie* 20(1, 1): 23–35.
- Orlicka, J. (2015). Zakaz stosowania klauzul abuzywnych i zakaz missellingu w znowelizowanej ustawie o ochronie konkurencji i konsumentów. *Prawo Asekuracyjne* 4: 36–48.
- Paleczna, M. (2019). Problem nieetycznych zachowań na rynku niebankowych kredytów konsumentów. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 109: 127–144.
- Rogacka-Łukasik, A. (2017). Misselling of financial services as a practice that infringes collective consumer interests. *Roczniki Administracji i Prawa* 17(1): 265–278.
- Sury, P. (2017). Nieprawidłowości dystrybucji tzw. polisolatek a znamiona przestępstwa oszustwa. *Prokuratura i Prawo* 7/8: 228–229.
- Tabeńska, J., Makowski, Ł. (2015). Klauzule abuzywne a konsument. Wybrane środki ochrony przed niedozwolonymi klauzulami. *Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu* 8: 37–59.
- Waliszewski K. (2016). Rola doradcy finansowego w zapewnieniu skutecznej ochrony konsumenta na rynku usług finansowych. *Finanse i Prawo Finansowe* 1: 121–122.

Jarosław Gołębiowski, *Systemy żywnościowe w warunkach gospodarki cyrkularnej*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa 2019, ss. 271.

Recenzowana książka wpisuje się w zakres zainteresowań nauk ekonomicznych i stanowi przyczynek do teorii ekonomii zrównoważonego rozwoju. Ma ona charakter przeglądowo-badawczy i zawiera bardzo duży ładunek wiedzy. Praca jest poważnym studium naukowym na temat systemów żywnościowych, które mają zasadnicze znaczenie dla funkcjonowania społeczeństw.

Autor podjął krytyczną analizę stosowania tradycyjnych modeli biznesowych w ramach gospodarki żywnościowej i przedstawił szanse upowszechnienia nowych modeli ekonomicznych w ramach biogospodarki i gospodarki cyrkularnej, których określenie jest celem pracy (s. 7). Recenzja jest odpowiedzią na zaproszenie we wstępie pracy (s. 8) do dyskusji i refleksji dotyczącej sposobów przystosowania się systemów żywnościowych w procesie występujących zmian.

W literaturze przyjmuje się, że ekonomiczna kategoria „system żywnościowy obejmuje działania związane z produkcją, przetwórstwem, dystrybucją i konsumpcją żywności” (s. 5). W nawiązaniu do niej w strukturze tej pracy można wydzielić trzy części problemowe. Pierwsza (rozdz. 1 i 2) zawiera prezentację systemów żywnościowych w teorii i praktyce. W drugiej części przedstawiono charakterystykę czynników podażowych, środowiskowych i popytowych (rozdz. 3, 4, 5) w kontekście stosowania linearnych systemów żywnościowych. Trzecia część obejmuje prezentację dwóch kierunków rozwoju gospodarki żywnościowej, tj. biogospodarki i gospodarki o obiegu zamkniętym (rozdz. 6–7).

Zakres rozważań dotyczy gospodarki światowej, a empiryczna analiza autorska obejmuje kraje UE, w której występują państwa o zróżnicowanej strukturze gospodarczej, instytucjonalnej i ekonomicznej. Autor zwraca więc uwagę na różne sposoby rozwoju systemów żywnościowych w poszczególnych krajach. Waga podjętego problemu jest bardzo aktualna szczególnie w świetle wyzwań czwartej rewolucji przemysłowej i gospodarki cyfrowej. Wiadome jest, że kształtują one nowe możliwości zmian funkcjonowania systemów żywnościowych, ale i nowe zagrożenia. Wymaga to zwiększenia inwestycji w kapitał ludzki oraz społeczny. Autor wobec tego bardzo słusznie zwraca uwagę na instytucje formalne i nieformalne, których jakościowa poprawa w wymiarze krajowym i międzynarodowym jest niezbędna dla rozwoju systemu żywnościowego.

Zauważmy, że w naukach społecznych występuje niejednoznaczne rozumienie bardzo wielu kategorii. Dlatego w rozdz. 1: „Systemy żywnościowe w teorii i praktyce” (s. 13–50) interpretacja i uporządkowanie koncepcji podstawowych pojęć podjętej problematyki stanowi istotny wkład Autora do istniejącej wiedzy. Tym bardziej że dokonuje On tego w perspektywie rozwoju i wzajemnych związków logicznych poszczególnych elementów składowych kategorii. Autorskim wkładem do literatury jest jeszcze jedna próba określenia znaczenia globalizacji w procesach funkcjonowania współczesnych ogniw systemów żywnościowych i poszukiwanie występujących prawidłowości. Czytelnik odczuwa jednak niedosyt informacji o roli takich organizacji międzynarodowych, jak: FAO, ISO, WHO, w kontekście ich wpływu na jakość i bezpieczeństwo systemów żywnościowych¹.

Rozdział 2: „Przemiany strukturalne w produkcji i dystrybucji żywności w krajach UE” (s. 51–102), jest poświęcony pierwszej części systemu żywnościowego, którą stanowią rolnictwo, przetwórstwo, handel i dystrybucja. Za nowy wkład do istniejącej wiedzy należy tutaj uznać: 1) przedstawienie zmian strukturalnych sektora żywnościowego jako ważnego elementu europejskiego rynku wewnętrznego UE; 2) omówienie stanu dynamiki i struktury rozwoju rolnictwa i rybactwa, w krajach UE w latach 2000–2017, w kontekście uwarunkowań środowiskowych, społeczno-ekonomicznych, technologicznych, rynkowych, infrastrukturalnych produkcji rolnej; 3) analizę stanu, kierunki zmian i przyczyny rozwoju przemysłu spożywczego w produkcji przemysłowej od 2000 r., a także czynniki jego wzrostu w krajach UE. Warto zwrócić czytelnikowi uwagę na określoną przez Autora pozycję poszczególnych krajów UE w wartości dodanej i zatrudnieniu tego przemysłu oraz na ich specjalizacje w jego działach; 4) określenie kilkunastu determinantów dystrybucji żywności oraz tendencji w zakresie zmian struktury sprzedaży detalicznej. Autor wskazuje na rosnącą rolę KTN w handlu detalicznym i innych ogniwach systemów żywnościowych w konotacji pozytywnej i negatywnej oraz na znaczenie modernizacji sektora handlowego, dystrybucji i gastronomii. Przedstawia zróżnicowany udział tradycyjnych i nowoczesnych form handlu na rynku detalicznym w poszczególnych krajach UE; 5) zbadanie roli handlu żywnością w handlu towarami w ogóle krajów UE, z uwzględnieniem podziału na handel wewnątrzunijny i pozaunijny, oraz określenie nadwyżki handlowej artykułów rolno-spożywczych w UE w latach 2012–2017 (rys. 34).

Rozdział 3 traktuje o zawiłościach i mnogości relacji pomiędzy zasobami naturalnymi a efektami dla środowiska w systemach żywnościowych. Autor dokumentuje zasoby i strukturę użytków rolnych. Zwraca uwagę na wagę jakości ziemi, erozję, zasoby dobrej wody, dostępność składników odżywczych, szkodliwość, ale i konieczność stosowania środków ochrony roślin czy dostępność nawożenia naturalnego. Nie wspomina zaś, że wielkie hodowle zwierząt znaczną część odpadów

¹ Skawińska, Kułyk, Niewiadomska (2018): 68–79.

przerabiają na energię zamiast na zasilanie gleb. Uważa, że monokultura w wielkich gospodarstwach rolnych wpływa na utratę bioróżnorodności. Reasumując, system żywnościowy wywiera pozytywny i negatywny wpływ na środowisko. Jednakże jego ocena jest trudna w cyklu życia produktu (LCA), o czym świadczą ustalenia między innymi przytoczonej literatury. Duży wpływ mają też łańcuch chłodniczy i transport, zużywające ogromne ilości energii, oraz marnotrawstwo żywności². Wywód Autora o zależności PKB – presja na środowisko, w tym emisję gazów cieplarnianych (s. 120 n.), jest interesujący.

Konsumpcja żywności stanowi finalny element systemów żywnościowych. Tendencje w konsumpcji w kontekście bezpieczeństwa żywnościowego są przedmiotem badań w rozdz. 4. Wkład Autorski obejmuje tutaj określenie, na podstawie danych empirycznych, zmian: 1) determinantów popytu na żywność, 2) tendencji globalnego zapotrzebowania na surowce rolnicze i żywność, 3) bezpieczeństwa żywnościowego w XXI w., 4) w efektach systemu żywnościowego w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego.

W rozdziale 5: „Sektor żywnościowy jako determinanta rozwoju obszarów wiejskich” Autor przedstawia różnorodne podejścia do definicji i klasyfikacji obszarów wiejskich, ich zróżnicowanie w krajach UE oraz ewolucję modeli rozwoju. Ostatnio przeważa model ich funkcyjnego i zrównoważonego rozwoju, w którym znaczenia nabywają różne rodzaje działalności pozarolniczej. Krótkie modele łańcuchów żywnościowych w ostatnich dziesięcioleciach ogromnie wydłużyły się i skomercjalizowały. Sektory przetwórstwa rolno-spożywczego, a zwłaszcza dystrybucji, uległy wielkiemu wzmocnieniu. Wzrosła wydajność rolnictwa i hodowli oraz podaż żywności. Długie łańcuchy dostaw i niedostatki transportu wpływają na jej marnotrawstwo. Autor staje więc w obronie krótkich łańcuchów dostaw, wymieniając wiele słusznych argumentów. Nie wymienia jednak argumentów organoleptycznych, takich jak: smak, zapach i świeżość. Nadto żywność transportowana na dalekie odległości wymaga często znacznych nakładów energii, chemikaliów do podtrzymania świeżości lub walki ze szkodnikami. Może też być nośnikiem nieznanymi mikroorganizmów itp. Dlatego wywód Autora w tej części uważamy za niezmiernie istotne. Przedstawiając problem żywności ekologicznej, która zyskuje coraz większe uznanie, pominął On kwestię żywności certyfikowanej i chronionej znakami PDO (pochodzenia), PGI (identyfikacji) i TSG (technologii tradycyjnej).

Interesująca jest próba Autora objaśnienia wpływu na działalność rolniczą otoczenia przez 16 zmiennych niezależnych. Nie znalazły się jednak wśród nich na przykład chemizacja upraw lub dostęp do zasobów wody. Uzyskanie bardzo wysokiego współczynnika determinacji, naszym zdaniem, nie musi być tak istotne, jak sądzi Autor – przy dużej liczbie zmiennych często bowiem uzyskuje się rozwiązanie iluzoryczne, pozorne. Otrzymane rozwiązanie petryfikuje konkurencję pomiędzy uprawami tradycyjnymi i ekologicznymi, co jest niepokojącym zjawiskiem

W rozdz. 6: „Ewolucja sektora żywnościowego w kierunku biogospodarki” Autor prezentuje poglądy, że „podstawowym celem współczesnego rolnictwa i sektora żywnościowego jest sprostanie wzrostowi popytu”, z czym należy się zgodzić. Popyt ten jest i będzie kreowany przez dynamiczny wzrost liczby ludności (przewidywany do ok. 9,3 mld osób w 2050 r.) oraz wykorzystanie części jego produkcji przez przemysł biotechnologiczny. Ten ostatni rozwija się dynamicznie. Autor wskazuje za literaturą, że biogospodarka jest wielowymiarowa i była traktowana w sposób strategiczny w Stanach Zjednoczonych i w UE już w pierwszej dekadzie XXI w. Zauważa, że brak jednolitej koncepcji jej rozwoju, uzasadniając to stwierdzenie analizą dokumentów, i pisze: „rolnictwo [...] wykorzystuje ograniczone zasoby naturalne, co przy rosnącym zapotrzebowaniu na biomasę i produkty biogospodarki zwiększa zapotrzebowanie na zasoby niezbędne do ich wytworzenia i presję na środowisko” (s. 174). Możemy to określić jako rozszerzający się wir. Warto dodać, że podejmowane są różne innowacyjne/ alternatywne sposoby prowadzenia produkcji (np. ogrodniczej na dachach budynków, na rotacyjnych wertykalnie konstrukcjach z naświetlaniem ledowym, pszczelarstwo miejskie itp.). Potrzebne są kompleksowe, różnorodne, innowacyjne działania, aby określić „ekologiczne granice biogospodarki”. Autor przedstawia dwa schematy (rys. 54 i 55): działania biorafinerii z jej produktami oraz klasyfikację biomasy, a następnie wielkość produkcji biomasy w UE (dość stabilną, rys. 56) i wzrastającą biopaliw (rys. 57). Bardzo ważny jest rozdz. 6.3, w którym Autor analizuje wpływ biogospodarki na rynek żywności (konkurencja, konflikt), niestety ilustrowany tylko rynkiem paliwowym. Warto zwrócić uwagę na prezentację

² Zalewski, Skawińska (2016): 187–196.

wielkości: zatrudnienia w biogospodarce, obrotów handlowych i produktywności (rys. 64–66). Ta ostatnia jest zdecydowanie najwyższa w produkcji biopaliw. Jednak Autor tych relacji głębiej nie komentuje.

Ostatni rozdział: „Gospodarka o obiegu zamkniętym – nowy paradygmat w systemach żywnościowych”, scala wszystkie wcześniejsze wywody. Jego początek to autorski przegląd literatury krajowej i zagranicznej na temat gospodarki cyrkularnej (GC), jej zasad i stanu rozwoju. Na tej podstawie przedstawia za literaturą nowe modele biznesowe w łańcuchu żywnościowym, wzmacniające efektywność gospodarowania zasobami w rolnictwie (tab. 18) i systemach żywnościowych. Ich ogólną zasadą jest *reduce, repair, reuse, remanufacture, recycle*³ w całym łańcuchu. Autor prezentuje liczne przykłady wdrażania zasad GC (rys. 68–70, tab. 18–21). Na zakończenie pisze, że: GC oprócz zalet ma wady, wymaga prowadzenia prac B&R, innowacji, dobrych systemów komunikacji, tolerancji dla dorobku poszczególnych ogniw łańcucha żywności.

Studiowanie treści recenzowanej pracy daje dużą satysfakcję. Umożliwia bowiem zweryfikowanie własnego stanowiska w zakresie posiadanej wiedzy na temat gospodarki żywności z nowymi ustaleniami Autora. Uwrażliwia ona czytelnika na dynamikę zmian i różnorodność czynników sprawczych. Daje też możliwość osobistego osądu wyników zaprezentowanej analizy i włączenia się w przejrzysty tok postępowania Autora w kolejnych rozdziałach. Treść pracy jest wzorowo udokumentowana. Stanowi ona kompendium wiedzy na podjęty temat i jej przygotowanie wymagało dużej dyscypliny w syntetycznym opracowaniu wyników. Dlatego szkoda, że Autor nie przygotował indeksu pojęć na końcu książki. Jej przydatności upatrujemy w procesach dydaktycznych i naukowych, tym bardziej że metody studiów literaturowych, statystyczne i opisowa oraz wizualizacji zostały zastosowane w pracy na poziomie bardzo dobrym. Książka wyróżnia się wysokim poziomem edytorskim. Polecamy ją szerokiemu gronu czytelników ze względu na dużą zawartość aktualnych i interesujących informacji oraz prostą i ciekawą narrację.

Eulalia Skawińska

eskawinska@uz.zgora.pl

<https://orcid.org/0000-0002-4532-6835>

Romuald I. Zalewski

romuald.zalewski@onet.pl

<https://orcid.org/0000-0002-4219-6115>

Skawińska, E., Kułyk, P., Niewiadomska, A. (2018). Międzynarodowe stosunki gospodarcze w XXI – poszukiwanie równowagi. Warszawa: CeDEWu: 68–79.

Zalewski, R.I., Skawińska, E. (2019). Gospodarka cyrkularna w procesie dostosowania do zrównoważonego rozwoju, [w:] R.I. Zalewski (red.), Rola towaroznawstwa w strategii odpowiedzialnego rozwoju. Poznań: Komisja Nauk Towaroznawczych PAN Oddz. w Poznaniu: 31–54.

Zalewski, R.I., Skawińska, E. (2016). Toward sustainable food system. Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia 15(2): 187–198.

³ Zalewski, Skawińska (2019): 31–54.